

УДК 330.1 : 630.23

СТАН ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ В УКРАЇНІ ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЛІСОВОЇ ПОЛІТИКИ

THE STATE OF RECREATION OF THE FORESTS IN UKRAINE DETERMINES ECONOMIC ASPECT OF FOREST POLITICS

Ігор ЛИЦУР,

*доктор економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування та
сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ*

Igor LYTSUR,

*Doctor of Economics,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the National
Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv*

Софія ТКАЧІВ,

*Інститут агроекології і
природокористування Національної
академії аграрних наук України, Київ*

Sofia TKACHIV,

*Institute of Agroecology and
Environmental Management of the
National Academy of Agrarian Sciences
of Ukraine, Kyiv*

Досліджено сучасний стан і шляхи відтворення лісів в Україні. Узагальнено проблеми оцінки економічних аспектів відтворення та запропоновано можливі напрями їх подолання з метою забезпечення комплексного і гармонійного використання екологічних, соціальних та економічних функцій лісів, зростання прибутковості лісового господарства і гарантування відтворення лісових ресурсів в обсягах, що перевищують їх використання.

Ключові слова: *відтворення лісів, природне поновлення, лісівництво.*

The modern state and ways of reproduction of forests in Ukraine are researched. Problems of evaluation of economic aspects of reproduction are generalized and possible directions of overcoming in order to ensure integrated and harmonious use of ecological, social and economic functions of forests, increase of profitability of forestry and guaranteeing reproduction of forest resources in volumes exceeding their use is proposed.

Key words: *reproduction of forests, natural renewal, forestry.*

Постановка проблеми. Підвищення рівня використання лісових ресурсів, їх розширене відтворення, забезпечення ними народного господарства сприятиме подоланню кризового стану лісового сектору економіки. Головне його завдання сьогодні – це перехід вітчизняного лісового господарства до

функціонування за принципами сталого розвитку. Актуальність поставленого завдання зумовлена не тільки низькою лісистістю території держави та переважно екологічним значенням лісів, а й іншими чинниками, передусім необхідністю забезпечення зростаючих потреб і рівних можливостей для теперішніх та майбутніх поколінь [1]. Новий підхід до господарювання має сприяти комплексному і гармонійному використанню екологічних, соціальних та економічних функцій лісів, зростанню прибутковості лісового господарства, відтворенню лісових ресурсів в обсягах, що перевищують їх використання.

Нинішній стан лісів не відповідає економічним і екологічним вимогам. Їх площа за останнє тисячоліття скоротилася більше ніж у три рази, відбулося антропогенне переформування лісових ландшафтів, зменшилася їх природна продуктивність, збіднилося біорізноманіття. Надмірна експлуатація призвела до виснаження лісових ресурсів, порушення вікової структури лісів, зниження водоохоронно-захисної ролі лісостанів. Через відсутність інвестицій залишаються низькими темпи лісовідновлення і лісорозведення, поглибилась диспропорція між лісоресурсною базою, можливостями лісоексплуатації та лісоспоживання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки економічних аспектів відтворення лісів займаються сьогодні лише окремі економісти лісової галузі, серед яких найбільш відомими є В.А. Голян, Я.В. Коваль, Є.В. Мішенін, І.Я. Олійник, О.В. Сакаль, І.М. Синякевич, І.П. Соловій, Ю.Ю. Туниця, М.А. Хвесик та ін. На особливу увагу заслуговують питання аналізу сучасного стану відтворення лісів в Україні в контексті сталого розвитку лісового господарства, пошук проблем та можливих шляхів їх подолання.

Мета статті полягає в дослідженні проблем відтворення лісів в Україні шляхом садіння і висівання та природного поновлення на основі аналізу відповідних показників за звітними матеріалами Державного агентства лісових ресурсів України упродовж 2010–2014 рр., а також визначенні ефективності лісовідновлення з економічного погляду.

Виклад основного матеріалу. Відновлення лісів – це діяльність, спрямована на створення високопродуктивних біологічно стійких насаджень із цінних деревних і чагарникових порід, формування деревостанів з високими захисними властивостями [2].

У Лісовому кодексі України зазначено, що основною метою відновлення лісів є:

- досягнення оптимальної лісистості шляхом створення в максимально короткі строки нових насаджень найбільш економічно та екологічно доцільними способами і технологіями;
- підвищення водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, інших корисних властивостей лісів і захисних лісових насаджень;
- поліпшення якісного складу лісів, збільшення їх продуктивності та біологічної стійкості [3].

Реалізація Концепції реформування та розвитку лісового господарства України передбачає забезпечення ведення лісового господарства на засадах збалансованого розвитку, підвищення ефективності управління лісами та збільшення площі лісів до оптимального рівня. На думку професора І.Я. Антоненко, для досягнення оптимального рівня лісистості України одним із пріоритетних завдань є управління земельними угіддями, наданими під заліснення, і підвищення ефективності лісорозведення.

На відміну від інших природних ресурсів, ліси мають здатність поновлюватись власним шляхом. Тисячоліття ліс зростає на одному і тому ж місці, старші його покоління зникають і з'являються молоді, котрі з часом старіли, тобто відбувався циклічний і закономірний процес. Проте спостерігалися і певні відхилення: часто на ліс нападали шкідники, він гинув, а потім відроджувався знову. У хвойних лісах, крім шкідників, виникали пожежі, які знищували ліс, але він знову відтворювався. При цьому часто відбувалися зміни деревних порід.

Із початком ведення людиною в лісі цілеспрямованого господарства, яке завжди було пов'язане з рубками, процес природного поновлення зазнавав змін, причому таких, що не приносили користі ні лісу, ні людині. Було запропоновано багато способів рубок лісу, які певною мірою забезпечували поновлення, якщо здійснювалися правильно.

Лісовідновлення – одна із найважливіших складових лісокористування, яка відбувається двома основними шляхами: природного поновлення головних і супутніх деревних порід та штучного лісовідновлення методом створення лісових культур.

Для успішного проходження цього процесу часто вживають заходи щодо сприяння природному поновленню, які поділяють на спеціальні лісогосподарські (обробіток ґрунту, лісокультурний догляд за підростом на зрубках, обгороджування лісосік і зрубів для захисту підросту від тварин, вирубування підліску та порості другорядних порід) і супутні головним рубанням – способи рубань, що забезпечують природне поновлення лісостанів [4]. Досягнення бажаного складу деревостанів за принципами наближеного до природи лісівництва, на противагу створенню лісових культур, передбачає широке використання процесів природного поновлення з метою формування різновікової різнопородної структури насаджень, а введення порід, яких бракує, садінням чи сівбою використовують тільки як додатковий захід (часткові лісові культури). Інший шлях лісовідновлення – штучний із використанням методу запровадження лісових культур. Лісонасадження закладають посівом насіння на лісокультурну площу або садінням сіянців, саджанців, які попередньо вирощують у лісових розсадниках.

Відтворення лісових насаджень здійснюється в системі лісового господарства, в якому використання засобів інтенсифікації лісовирощування є необхідною умовою підвищення продуктивності деревостанів.

За допомогою економіко-екологічної оцінки земель лісогосподарського призначення можна встановити оптимальну структуру насаджень у конкретних

природно-економічних умовах, що особливо важливо при розробці проектів внутрішньогосподарського лісовпорядкування, коли вирішуються питання господарського розміщення лісових насаджень у просторово-часовому плані [5].

Унаслідок лісокультурних робіт штучно створені лісові насадження значною мірою втратили властиву їм природну біологічну стійкість, що спричинило суттєве погіршення санітарного та лісопатологічного стану лісових культурценозів, зниження ефективності виконання ними екологічних, меліоративних, соціальних і ресурсних функцій. До основних ознак сучасного погіршення стану лісів України належать спалахи масового всихання деревостанів, збільшення в лісових насадженнях осередків ентомологічних шкідників і вогнищ грибкових захворювань, послаблення гомеостатичних зв'язків між окремими компонентами лісових ценозів тощо. Однак зростають і здорові деревостани, які дають підстави припустити, що до причин сучасного погіршення стану лісів України належать і помилки та прорахунки у лісовідновленні та лісорозведенні, допущені в минулому, зокрема недостатня увага до питань біології та екології лісу через масштабні обсяги лісокультурних робіт. Слід також наголосити, що найбільшим занепокоєнням лісівників є санітарний стан лісів, створених без належної уваги до питання біологічної стійкості та екологічності застосовуваних методів лісовідновлення й лісорозведення. Тому з метою підвищення стійкості насаджень і недопущення погіршення їх стану в майбутньому доцільно скоригувати сучасні пріоритети на користь екологічно орієнтованих методів відтворення лісів.

Площа лісів України ще не досягла необхідних розмірів для забезпечення екологічної стабільності ландшафтів, а лісове господарство відрізняється високою інтенсивністю ведення та значним впливом людського фактора на створення й формування лісостанів. Тому надзвичайно важливим є питання збільшення площі лісів за рахунок їх розширеного відтворення завдяки впровадженню принципів наближеного до природи лісівництва, яке передбачає застосування поступових та групово-вибіркових рубок головного користування з метою найбільш повного природного поновлення лісостанів головних лісотвірних порід. Відтворення лісів у нашій державі, як уже зазначалося, здійснюється шляхом садіння і висівання та природного поновлення (табл.).

Як свідчать наведені дані, в Україні переважає відтворення лісів шляхом садіння і висівання, яке 2014 р. становило 65,54 %. Протягом 2010–2014 рр. спостерігається тенденція до зменшення площ відтворення лісів на 12 058 га. Загальне їх скорочення змінилось за рахунок зменшення площі відтворення лісів шляхом садіння і висівання, однак позитивним є зростання частки природного поновлення на 14,48 %. Останнє є важливим показником лісовідновлення, адже використання природного поновлення у відтворенні лісостанів сприяє збереженню біорізноманіття, підвищенню стійкості та продуктивності насаджень, а також зменшенню витрат на створення лісових культур, у тому, власне, і полягає економічна ефективність цього методу.

Динаміка та структура площ лісовідновлення в Україні, 2010–2015 рр.*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, %
Площа відтворення лісів загалом, га	70 084,0	72 358,0	70 146,0	67 692,0	58 026,0	-12 058,0
у тому числі: шляхом садіння і висівання лісу	56 076,0	55 694,0	53 511,0	48 902,0	38 028,0	-18 048,0
<i>частка у відтворенні лісів, %</i>	80,01	76,97	76,29	72,24	65,54	-14,48
шляхом природного поновлення	14 008,0	16 664,0	16 635,0	18 790,0	19 998,0	5 990,0
<i>частка у відтворенні лісів, %</i>	19,99	23,03	23,71	27,76	34,46	14,48

*Джерело: розроблено автором.

Для здійснення детального аналізу важливим є врахування породного складу лісових культур під час природного поновлення лісостанів, а саме створення останніх з вищою собівартістю [6], оскільки за цим показником найкращим методом є природне поновлення.

Ступінь впливу площі відтворення лісів на обсяг продукції і робіт визначається коефіцієнтом детермінації (R^2), який становить 0,612 (рис.).

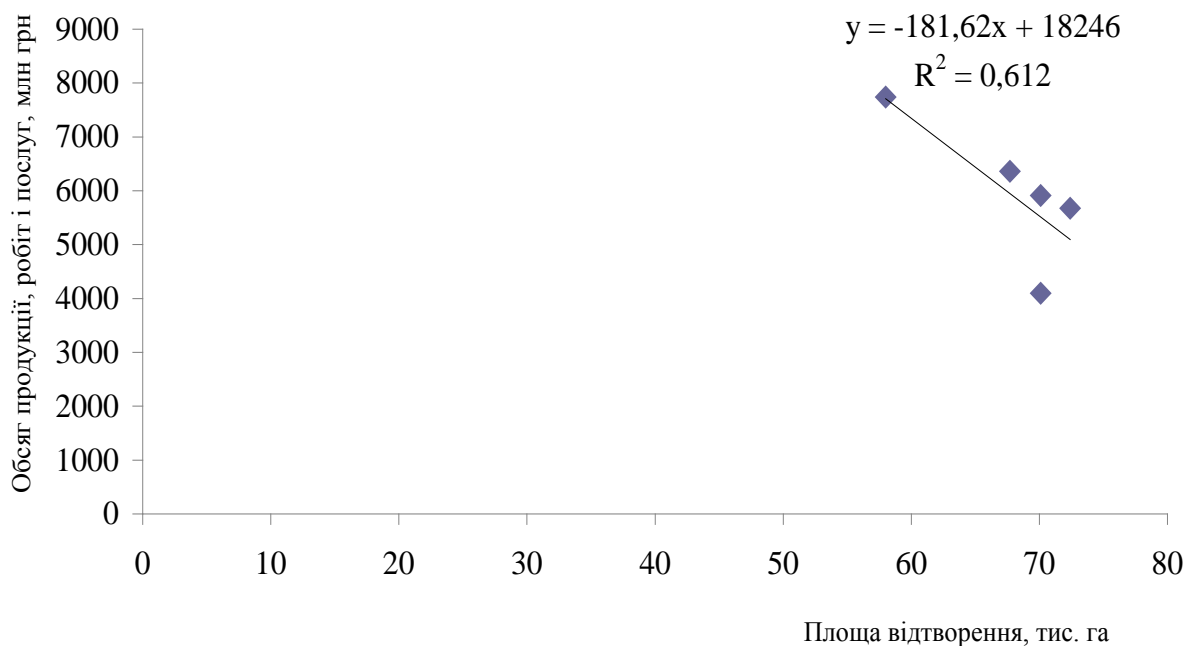

Рис. Кореляційна залежність обсягу продукції, робіт і послуг лісового господарства від площі відтворення лісів в Україні

Такий коефіцієнт вказує на те, що 61,2 % варіації обсягу продукції, робіт і послуг лісового господарства зумовлено зміною площі відтворення лісів в Україні, а коефіцієнт залишкової детермінації (1–0,612) – що 38,8 % її обсягу пов'язано з іншими причинами.

Важливе значення має планування заходів щодо лісовідновлення, вибору його ефективного способу як початкового етапу досягнення цілей лісогосподарської діяльності загалом.

Рівень прибутковості підприємств галузі визначають такі чинники, як попит потенційних споживачів на окремі види деревних порід і ціни на лісопродукцію, що формувалися на ринку. Це, у свою чергу, має безпосередній вплив на лісовідновлення: спрямовує лісовласників і лісокористувачів на отримання максимальної вигоди в короткостроковому періоді, здійснення лісогосподарської діяльності, незважаючи на її екологічні та соціальні наслідки. Інша стратегія, а саме наближене до природи лісівництво [5], передбачає реалізацію заходів щодо лісовідновлення на засадах екосистемного підходу з урахуванням умов довкілля (зміни клімату, підвищення антропогенного навантаження, послаблення стійкості лісових екосистем). Це забезпечує постійне існування лісового покриву для створення і розвитку багатоярусної різновікової різновидової структури деревостанів природного походження, а садіння чи підсів лісових культур використовується тільки як додатковий захід, підтримання стійкості лісових насаджень, вирубування деревини в обсязі річного приросту, врахування особливостей рослинного й тваринного світу, стабільності кліматорегулюючих, водоохоронних, ґрунтозахисних, оздоровчих, культурних, рекреаційних та інших корисних функцій лісу. Застосування наближеного до природи лісівництва спрямоване на максимізацію потоку послуг лісових екосистем для забезпечення добробуту людини у всіх його вимірах. Природне поновлення лісу – це формування його нового покоління без втручання людини. Створені деревостани природного походження характеризуються довговічністю, високою біологічною продуктивністю, екологічною стійкістю проти хвороб, шкідників і несприятливих умов довкілля [2].

Тому, підсумовуючи розглянуті особливості лісовідновлення на тлі посиленого навантаження на лісові екосистеми, аналіз природного та штучного способів відновлення лісів, визначено комплекс проблем, пов'язаних з цим процесом:

- зміна вікового, видового складу та структури лісових насаджень, зниження генетичного потенціалу, стійкості й біологічної продуктивності деревостанів та відхилення цих показників від оптимальних;
- усихання лісових насаджень, збільшення частки малоцінних і похідних деревостанів;
- зменшення запасів деревини у віці рубки головного користування;
- розширення площь низькопродуктивних земель, не придатних для сільськогосподарського виробництва;

- незадовільний стан лісових доріг у зв'язку з недофінансуванням робіт з будівництва і ремонту доріг лісогосподарського призначення та інші.

Оптимізація відтворення лісових ресурсів набуває особливого значення в умовах гострого дефіциту земельних ресурсів, безперервного збільшення обсягу лісоспоживання, підвищення ролі лісу як соціального та природоохоронного фактора. Загальна схема оптимізації складається з оцінки системи заходів, пов'язаних із процесами та умовами відновлення лісових насаджень, умов їх вирощування, охорони і використання. Важливе значення приділяється питанням обґрунтування й узгодження лісогосподарських заходів з економічними можливостями господарства – наявністю відповідних категорій земель лісового фонду, необхідної техніки, матеріальних та фінансових ресурсів.

Виявлено необхідність природного поновлення на площах, де лісорослинні умови дають можливість формувати високопродуктивні корінні деревостани природного походження. Це сприятиме підвищенню біотичної стійкості лісових насаджень, збільшенню продукування фітомаси у віці стиглості, збереженню корисної лісової флори і фауни, підтримці послуг лісових екосистем, забезпеченню населення продуктами лісу. Також доцільно створювати лісові культури із породним складом відповідно до типу лісу на ділянках, де природного поновлення цінних деревних порід не відбувається й не очікується. Це дає можливість лісогосподарським підприємствам здійснювати традиційне відтворення деревостанів штучним способом, урахувавши чинники зміни клімату, а відтак – і природного складу лісових культур. Ефективним заходом визначено впровадження вибіркових, поступових і комбінованих способів рубок, застосування природоохоронних технологій у процесі заготівлі деревини, розробку нормативно-правової бази та економічного механізму стимулювання лісорозведення на непродуктивних сільськогосподарських землях, здійснення ретельного пошуку нових насаджень з метою їх відбору, реєстрації та оформлення; формування насаджень основних лісотвірних порід.

Висновки. У результаті аналізу динаміки обсягів природного та штучного способів лісовідновлення впродовж останніх 10 років спостерігається позитивна тенденція збільшення площ лісів природного походження. Це дасть змогу посилити екологічну стійкість лісових екосистем, підвищити біологічну продуктивність деревостанів, покращити санітарний стан лісів, забезпечити багатоцільове використання лісових ресурсів тощо. З переходом до ринкових умов ефективність лісовідновлення на землях лісогосподарського призначення здійснюється на основі показників фінансового аналізу з урахуванням лише компонент лісовирощування, а саме вартості заготівлі деревини. Однак згідно з основними положеннями збалансованого природокористування у процесі оцінювання ефективності лісовідновлення доцільно розглядати повний спектр послуг лісових екосистем. З метою переходу в Україні до сталого ведення лісового господарства необхідно одночасно брати до уваги три складові процесу лісовирощування – економічну ефективність, екологічну стійкість та

соціальну справедливість, що забезпечить досягнення максимального еколого-економічного ефекту й сприятиме посиленню екологічного значення лісів, підвищенню біологічної продуктивності, екологічної стійкості та санітарного стану лісових насаджень, покращенню їх кількісного та якісного складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція переходу України до сталого розвитку: схвалена Верховною Радою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.
2. Савущик М. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні / М. Савущик, Л. Полякова, М. Попов // Лісовий і мисливський журнал. – 2001. – № 2. – С. 8–9.
3. Лісовий кодекс України : офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2006. – 184 с.
4. Швиденко А.Й. Лісівництво : підручник / А.Й. Швиденко. – Чернівці : Рута, 2004. – 304 с.
5. Дубас Р.Г. Оцінка ефективності відтворення лісових ресурсів як основи екологічно збалансованого лісокористування / Р.Г. Дубас // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 4 (58). – С. 214–217. – (Серія «Економічні науки»).
6. Шершун М.Х. Реформування системи лісового господарства України в контексті європейської перспективи розвитку : [монографія] / М.Х. Шершун ; за наук. ред. О.І. Фурдичка. – К. : ДІА, 2012. – 336 с.
7. Туниця Ю.Ю. Природна економіка і наближене до природи лісівництво: ідентичність концепцій та можливості їхнього взаємозбагачення / Ю.Ю. Туниця // Наукові праці Лісівничої академії наук України : зб. наук. праць. – Л. : РВВ НЛТУ України, 2011. – № 9. – С. 14–20.

REFERENCES

1. Kontsepsiia perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku: skhvalena Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy [Conception of transition of Ukraine to steady development]. (n.d.). www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm Retrieved from <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm> [in Ukrainian].
2. Savushchyk, M., Poliakova, L. & Popov, M. (2001). Lisovidnovlennia ta lisorozvedennia v Ukraini [Forest renewal and afforestation in Ukraine]. Forest and hunting magazine, 2, 8-9. [in Ukrainian].
3. Lisovyi kodeks Ukrainy (1994). [Forest code of Ukraine]. zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>. [in Ukrainian].
4. Shvydenko, A.I. (2004). *Lisivnytstvo [Forestry]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
5. Dubas, R.H. (2011). Otsinka efektyvnosti vidtvorennia lisovykh resursiv yak osnovy ekolohichno zbalansovanoho lisokorystuvannia [An estimation of efficiency of recreation of forest resources is basis of ecologically balanced лісокористування]. The Journal of Zhytomyr State Technological University. Series: Economics, 4(58), 214-217. [in Ukrainian].

6. Shershun, M.Kh. (Eds.). (2012). *Reformuvannia systemy lisovoho hospodarstva Ukrainy v konteksti yevropeiskoi perspektyvy rozvytku [Reformation of the system of forestry of Ukraine is in the context of the European prospect of development]*. Kyiv: DIA [in Ukrainian].

7. Tynytsia, Iu.Iu. (2011). Pryrodna ekonomika i nablyzhene do pryrody lisivnytstvo: identychnist kontseptsii ta mozhlyvosti yikhnoho vzaiemozbahachennia [A natural economy and close to nature forestry: are an identity of conceptions and possibility of their взаємозбагачення]. *Naukovi pratsi Lisivnychoi akademii nauk Ukrainy*. 9, 14-20. [in Ukrainian].